

»Skrbelo me je in sem stopil h gospodu ravnatelju, kamor mi hodi sin v šolo, in je gospod ravnatelj poklical še gospoda kateheta, da smo se pomenili, in sta oba prav prijazna gospoda. In sta rekla in je to res: Saj bo fant skavt le, dokler bo mlad! Potolažila sta me. Naj pa bo skavt v božje ime in naj uboga skavtske zakone, dokler je mlad, in naj ne laže in naj ne krade! Mladost hitro mine. Potem pa bo tako drugače.« (F. Milčinski, Skavt Peter).

Po pravilih knjižne stilistike je npr. veznik *in* v navedenem primeru vsekakor preenoličen in prepogost, vendar pa ima v danem kontekstu važno pomensko funkcijo, saj nas avtor ob koncu stavka požene v smeh. Takratno jezikoslovje je kazalo še kar dovolj strpnosti za posebnosti pesniškega ali sploh »umetniškega« jezika. Kakor hitro pa se je v knjigi pojavil kak drug »tip« jezika, je uvidevnost prenehala.

Tako je bil npr. Milčinski, ki je tako enkratno zadel pogovorni jezik svojih sodobnikov, jezik posamezne osebe, uradniški način izražanja, ki se je tako izvrstno norčeval iz jezikovnega snobizma »boljših ljudi«, pogosto vzrok za kritične izpade pazljivih normativnih slovničarjev.²⁰ Spričo svoje zagledanosti v logično jezikovno pravilnost slovnicega sistema v ožjem pomenu (glasovi, oblike) še niso dovolj upoštevali funkcionalne rabe jezikovnih sredstev, zato niso mogli dojeti novih stilnih usmeritev.

V zvezi s tem pa želim naglasiti, da je jezikovna ustvarjalnost (predvsem semantične in sintaktične razvojne možnosti) značilna tudi za govorni jezik od najvišje intelektualno-pogovorne do najnižje žargonske zvrsti jezika. Te jezikovne novosti, bodisi besedotvornega, kontekstualnega ali metaforičnega značaja, redkeje prodrejo v knjige. Delno zaradi samozadostnosti nekaterih modno usmerjenih umetnikov, ki jih jezikovna tradicija in živa vsakdanja beseda vedno manj zanima, prav tako tudi ne splošna razumljivost besedila. S svojimi jezikovnimi iskanji si sami preprečujejo sporazumevanje in se s tem zapirajo v bolečo lar-purlartistično odtujenost, saj samo ekspresivnost jezikovnega izražanja bralcev ne more v celoti pritegniti, niti zadovoljiti.

Franc Žagar

Ljubljana

STILISTIČNE VAJE V OSNOVNI ŠOLI

Za otroške spise je značilna stilistična okornost, tako so za višje razrede osemletke v učnem načrtu predvidene posebne stilistične vaje, ki naj bi ugladile izražanje. V začetku sem se mnogo trudil s tem, vendar zlepa nisem znal biti tako konkreten, da bi vzbudil zanimanje učencev. Z leti sem zbral nekaj vaj, ki učencem ugajajo in tudi dejansko vplivajo na njihovo izražanje. Večinoma morajo pri teh vajah učenci zamenjavati to ali ono besedo, izraz, stavek ali sestavek.

²⁰ J. Tominšek, *Antibarbarus*. Ljubljana 1911. Tip: Išče se Uršo Plut.

Pri mlajših otrocih je zelo tipična stilistična slabost ponavljanje istih besed v stavku:

Očku sem rekel, če mi bo kupil kolo. Rekel je, da bova šla drugi dan po kolo. Komaj sem čakal, da bova šla po kolo.

Ponavljajoče se besede ob sodelovanju učencev zamenjamo z zaimki ali s sinonimi:

Očka sem prosil, če mi bo kupil kolo. Obljubil je, da bova šla drugi dan ponj. Komaj sem čakal na to.

Še bolj pogosto kot samostalnik se v otroških spisih pojavlja en in isti glagol:

Darja ima na sebi krilo s škotskim vzorcem in živo rdeč pulover. Na desnem rokavu ima grb s sedečim levom. Na levi roki ima majhno damsko uro. Na desni roki pa ima prstan z rdečim kamenčkom.

Ta vsiljivi glagol zamenjamo z vrsto sinonimov, npr.:

ima, je, nosi, česno roko pa krasi; oblečena je v, je uvezen, nosi, se lesketa.

Učenci v svojih spisih tudi pogosto uporabljajo razne pogovorne in žargonske besede, dostikrat v popolnoma neustreznem kontekstu. Stavke z neprimerno besedo, napišemo na tablo, potem pa iščemo vse mogoče sinonime; učenec, čigar je stavek, pa ima pravico, da med temi sinonimi odbere tistega, ki mu je osebno najbolj sprejemljiv:

*Razrednik ga je okregal.
okaral
oštel
ozmerjal
nadril
nahrulil*

*Matematika mi ne leži.
me muči
mi ne gre
mi dela preglavice
za matematiko nimam talenta
za matematiko nisem nadarjen*

Včasih so otroški stavki čisto pravilni, vendar vse preveč prazni in obrabljeni. Tudi takšne stavke se učimo zamenjevati z nazornejšimi in zanimivejšimi:

*Na drevesu je žvrgolel ptič.
Na stari jablani je cvrčal vrabec.
Z golega bezgovega grma je čivkala sinica.
Na debeli bukvi se je drla šoja.
Žolna je z močnim kljunom udarjala po deblu.
Iz grmičevja se je zamolklo oglašala bobnarica.*

*Bil je debel.
Bil je majhen in je tehtal najmanj sto kilogramov.
Bil je lepo rejen.
Trebuh je imel okrogel kot balon.
Obraz je imel zalit, da so oči tičale v jamicah.*

Zorenje otroka v šolskih letih se kaže tudi v porastu čedalje bolj zapleteno zgrajenih zloženih stavkov. Tako so zelo koristne vaje v povezovanju stavkov in v izbiranju najprimernejše stavčne konstrukcije:

Prišel je v razred. Prepisal je domačo nalogo.

Prišel je v razred in prepisal domačo nalogo.

Ko je prišel v razred, je prepisal domačo nalogo.

Prišel je v razred, kjer je prepisal domačo nalogo.

V razredu je prepisal domačo nalogo.

Brez širšega konteksta je težko presoditi, katera konstrukcija je najboljša. Vendar stavek *s ko* zelo pogosto sili k primitivnemu ponavljanju *ko*-ja skozi cel stavek, k tkim. kojevstvu. Stavek *s kjer* pa je nepravilni oziralni stavek (Sovretov sintaktični omnibus), vendar se posameznim učencem zdi celo eleganten. Najbolje je, da jim zastavimo vprašanje: kdaj je prepisal domačo nalogo, že pred prihodom v razred ali po njem? Tako doumejo, da je ta stavčna konstrukcija dvoumna in v skrbnem jeziku nezaželena.

Prav tako koristno je tudi spreminjanje stavčnih členov v odvisnike ali odvisnikov v stavčne člene:

Profesorica me je zalotila pri prepisovanju.

Profesorica me je zalotila, ko sem ravno prepisoval tretjo vajo.

Zaradi gripe sem prejšnji teden manjkal v šoli.

Ker sem imel hudo gripo, sem prejšnji teden manjkal v šoli.

Deček v modrem puloverju me je spotaknil.

Deček, ki je navadno oblečen v moder pulover, me je spotaknil.

Pri stilističnih vajah ne izboljšujemo le besede in stavke, ampak spreminjamo tudi ton celotne pripovedi. Takole spreminjajo učenci pusto šolarsko poročilo v bolj razgiban sestavek:

Vstanem, se umijem in oblečem. Potem pojem. Potem pa napišem domačo nalogo in se učim.

Obul sem copate in odšel iz sobe. Šel sem se umiti in obleči. Na hitrico sem popil kavo in pojedel žemljo. Iz šolske torbe sem privlekel kupček zvezkov. Imeli smo ogromno domače naloge. Nato sem prebral poglavje v zgodovinski knjigi in parkrat zdrdral Vodnikovo Dramilo, ki smo se ga morali naučiti na pamet.

Za učence je zelo poučno predelovanje statičnega opisa v dinamičnega:

Gams je zastavna žival. Ima ukrivljene roge in kratke uhlje. Njegove noge so dolge in mišičaste. Parklji so ostri in zelo gibljivi.

Gams je izredno oprezna žival. Glavo z ukrivljenimi rogovi meče v zrak, nastavlja kratke uhlje in voha. Svoje gibčne noge z ostrimi parkeljci postavlja tako previdno, da ne sproži niti kamenčka.

V šoli si prizadevamo, da bi učence navadili na knjižni jezik, vendar mislim, da lahko dopuščamo tudi odstopanja, če učenec določena izrazna sredstva uporablja funkcionalno.

Sestavek s pogovornimi in žargonskimi besedami v dialogu bi dostikrat postal čisto nezanimiv, če bi ga poknjižili:

Matjažu so se zasvetile oči:

»Pazi, Debi, veš, da te imam že iz osemletke poln kufer.«

»Hvala enako,« sem mu odgovoril. »Zdaj pa povej, kje je tista klavnica — 1. d.«

»Ja, Debi, veš, da sva v istem klasu. To je prvo nadstropje, številka 13.«

O, bog, to je pa nesrečna cifra,« sem se zasmejal.

Posamezni učenci se lotevajo tudi parodiranja znanstvenega ali publicističnega stila. Včasih s tem dosežejo prav svojevrstne učinke:

Ko sem odhajal, me je zadela kepa ravno v glavo. Tedaj sem pobesnel in se v hipu obrnil, da bi spoznal, kdo mi jo je zagnal. Hkrati sem pripravil kepo. Vrgel sem jo v Francija — ta je bil izvajalec meta. Ker pa kepe, ki sem jih metal, niso imele zaželenega učinka, sem jezen odšel domov. Spotoma sem širil svoj besedni zaklad kletvic.

Podobne metode kot jih rabimo pri kultiviranju otroškega izražanja, lahko uporabimo tudi pri stilističnih interpretacijah teksta. Delo je precej zahtevno, vendar se učenci pri njem veliko naučijo za lastno pisanje.

Takole iščemo sinonime k besedam v odlomku iz Vorančeve črtice Prvi maj:

Ta črna tovarna [fabrika] je bila tudi še drugače slabo zapisana v mojem srcu [je nisem maral]. To sem imel od očeta [sem povzel po očetu, to mi je privzgojil oče], ki [on] ni maral tovarniških delavcev, čeprav [dasi, a, vendar] je bil tudi sam delavec. Tovarniški delavci so se ob nedeljah pri cerkvi [pred cerkvijo] postavljali [ponašali, bahali] s srebrnimi verižicami [ketencami], z velikimi tolarji [srebrniki] na lajbičih [telovnikih], z lepimi oblekami [gvanti], z zelenimi klobuki, za katerimi so se šibili [so se tresli, so bili zatakneni] gamsovi repi [gamsovi čopi]. Moj oče teh ljudi [tovarniških delavcev, jih] ni maral tudi zato [zgoraj ni: maral jih ni, ker so se pri cerkvi postavljali], ker so večinoma [večji del, skoraj vsi] koj [takoj] začeli nemškutariti [govoriti nemško], brž ko [kakor hitro, čim] so povohali [pogledali, prišli] v tovarno. Vse to ga je odbijalo od njih [zato jih ni maral], čeprav [dasi, a, vendar] je bilo znano, da so fužinarji [tovarniški delavci, železarji] veliki reveži [zelo revni, siromašni]. Toda [a] moj oče je bil takrat gotovo [verjetno, najbrž] še večji in bolj zapuščen revež [bolj reven, siromašen, ubog], kakor so bili fužinarski delavci [tovarniški delavci, fužinarji, železarji, od njih], ker je bil [kajti bil je, zakaj bil je, bil je namreč, bil je] poljski delavec [kmet, najemnik, paver, zgoraj: delavec].

Še bolj plastično predstavo o stilističnih možnostih dobimo, če primerjamo tekste več avtorjev, npr. gornji odlomek z odlomkom iz Kranjčeve črtice Moj oče:

Bil je [oče je bil] silno [hudo, zelo] ubog človek [ubog]; vsaj Joštu se je zdelo [vsaj Jošt je mislil, vsaj po Joštovem mnenju], da je ubog, usmiljenja vreden [skoraj isto kot ubog], potreben vsaj tople besede [prijazne besede, tolažbe]. (Jošt) ga je nekoč [enkrat] videl v tovarni pri delu: učiteljice so povedle [peljale, priredile ekskurzijo] otroke v tovarno [tja]. [Nekoč, ko so učiteljice povedle otroke v tovarno, ga je videl pri delu.] (Jošt) ni mislil na to [računal na to, pričakoval], da bo (tam) [v tovarni] srečal [videl] svojega očeta [ga] in je čisto [popolnoma] otrpnil [onemel, otrdel, postal trd], ko ga je zagledal pri stroju [pri delu] v zelenkasti delovni obleki [oblečen je bil v], pomaščeni, z velikimi madeži, z do komolca zavihanimi rokavi in z majhno čepico [s čepico] na glavi [na glavi je imel]. Za čas [kratek čas, trenutek, hip] sta se gledala, oče ves dobro-

dušen [prijazen, pristrčen], kakor je vedno bil, Jošt čisto [popolnoma] izgubljen [zmeden, zbegan], dokler ni [potem je] oče položil fantu [mu, Joštu] črne, mastne roke na glavo in rekel poln svojevrstne sreče [srečno, zadovoljno]:

»Ti si [ali si ti] tudi tu [tukaj], moj fant [fant, Jošt]?«

Interpretacija. Voračeva pripoved je živahna, tekoča, domača. Pisatelju zlepa ne zmanjka sinonimov: je bila slabo zapisana v srcu, ni maral, to ga je odbijalo; tovarniški delavci, ti ljudje fužinarji, fužinarski delavci. Kot kontrast fužinarskim delavcem nastopi poljski delavec, v tem se nakazuje osnovna ideja pripovedovanja. Vorač si upa zapisati pogovorne in stilno zaznamovane besede: *tolar, lajbič, gamsov rep, fužinar, povohati, koj, nemškutariti*; vendar s tem ne pretirava, ne zapiše *fabrika* namesto *tovarna* ali *gvant* namesto *obleka*. Pripoved olepšujejo pridevniki: *črna tovarna, srebrna verižica, veliki tolarji, zeleni klubuki, veliki reveži, še večji in bolj zapuščen revež*. Glagoli so intenzivni: *ponašati se, šibiti se* idr. Stavki so večinoma hipotaktični, zvezani z vezniki: *ki, čeprav, ker*. Vendar je miselni tok ponekod pretrgan, v začetku pripovedi ni nekako takele povezave: *ni jih maral predvsem zato, ker so se ponašali pri cerkvi*; to bi bilo že preveč logicistično.

Kranjčeva pripoved je skoraj pravo nasprotje Voračevi: zadržana, trgajoča se, literarna. Najprej začutimo ponavljanje istih besed: *Joštu se je zdelo, Jošt ga je videl, Jošt ni mislil na to, videl v tovarni, povedle v tovarno*. Šele potem opazimo tudi menjavanje izrazov: *je videl, je srečal; pri delu, pri stroju*. Glagoli so enolični: *se je zdelo, ni mislil na to, videl, zagledal, gledala*; zato sredi njih tem bolj izstopata glagola v prenesenem pomenu: *otrpniti, izgubljen*. Mnogo besed in besednih zvez je knjižno obarvanih: *silno, nekoč, povesti, za čas* idr. V odlomku je polno niansiranja in kontrastiranja: *ubog človek; ubog, vreden usmiljenja, potreben tople besede; dobrodušen — izgubljen, poln svojevrstne sreče; zelenkasta delovna obleka, veliki madež, do komolca zavihani rokavi — majhna čepica; črne, mastne roke. Majhna čepica* je celo pleonazem, vendar jo doživimo predvsem kot groteskno nasprotje velikim madežem. Stavki so večinoma paraktični, vendar nenavadno dolgi, obloženi s stavčnimi členi, s pristavki in vrivki: *ga je zagledal v zelenkasti delovni obleki, pomaščeni, z velikimi madeži, z do komolca zavihanimi rokavi in z majhno čepico na glavi; oče ves dobrodušen, kakor je vedno bil, Jošt čisto izgubljen*. Celo anakolut je pisatelj uporabil: *Jošt ga je nekoč videl v tovarni pri delu: učiteljice so povedle otroke v tovarno*.

Te vaje morajo biti kratkotrajne, prilagojene sposobnosti učencev in dovolj pogostne, da imajo kak učinek. Mnogokrat se mi zdi prav zabavno, ko opazujem, kako učenci ostro kritizirajo stilistično slabost, ki so se je šele pred kratkim zavedeli. Marsikdaj pretiravajo: zahtevajo npr. zamenjavo besede *kredenca* s *kuhinjska omara*, začnejo uporabljati nenaravne stilizme, npr: *v kotu se je šopirila črviva omara* (namesto: *je bila, je stala*). Marsikdaj postaja debata o besedah preveč osebna in hrupna. Tako moram celo miriti prenapeteže. Vendar pa sčasoma le ugotavljam, da je bistroumnost učencev dobro izkoriščena in da se nivo njihovega izražanja po malem zvišuje.

Uporabljena literatura: Anton Breznik, Slovenska slovnica za srednje šole 1934; Ivan Furlan, Govorni razvoj djeteta, 1963; Přemysl Hauser idr., Metodika vyučování českému jazyku a slohu v 6.—9. ročníku základní devíťetileté školy, 1967; Breda Pogorelec, Sintaktične napake v šolskih nalogah, JiS 1955/56; Stane Suhadolnik in Marija Janežič, Plasti in pogostnost leksike, JiS 1962/63; Karel Svoboda, Metodika vyučování českému jazyku a slohu na školach 2. cyklu, 1964; Jože Toporišič, Slovenski knjižni jezik 4, 1970; Franc Zagar, Razvoj izražanja osnovnošolskih učencev, JiS 1961/62.